

ФАРҒОНА ВИЛОЯТ МАЪНАВИЯТ-МАРИФАТ КЕНГАШИ,
«ОЛТИН МЕРОС» ХАЛҚАРО ХАЙРИЯ ЖАМҒАРМАСИ
ФАРҒОНА ВИЛОЯТ БОШҚАРМАСИ

НОДИРБЕК АБДУЛАҲАТОВ,
ИСМОИЛЖОН ТЎХТАБОВ

ТОШЛОҚ ТАРИХИДАН ЛАВҲАЛАР

Тошкент
«Янги аср авлоди»
2011

УДК: 94(575.1)
ББК: 63.3 (5Ўзб)7
А–15.

Абдулаҳатов Н ва б. Тошлоқ тарихидан лавҳалар. – Т.: «Янги аср авлоди», 2011. 332 бет.

ISBN 978-9943-08-718-7

Мазкур китоб Тошлоқ тумани қишлоқлари тарихи ва ундаги муқаддас зиёратгоҳлар ҳамда улар билан боғлиқ халқона қарашлар ҳақида ҳикоя қилади.

УДК: 94(575.1)
ББК: 63.3 (5Ўзб)7
А–15.

Масъул муҳаррир:
АҲМАДЖОН САЛМОҲОВ,
тарих фанлари номзоди

Тақризчи:
БАҲРИДДИН УСМОҲОВ,
тарих фанлари номзоди

ISBN 978-9943-08-718-7

© Н.Абдулаҳатов, И. Тўхтабоев,
«Тошлоқ тарихидан лавҳалар». «Янги
аср авлоди», 2011 йил.

*Ушбу китоб иккинчи жаҳон уруши
қатнашчиси ва меҳнат фахрийси
Тўйчибой Тўхтабоевнинг ёрқин
хотирасига бағишланади*

СЎЗБОШИ ЎРНИДА

Ўтмишда яшаб ўтган улуғ донишмандлардан бири «Ишнинг энг қийини уни бошлаб олишдир» деб айтган эди. Дарҳақиқат кўп ҳолларда бир ишни бошлашга журъат қилмай, турли баҳоналарни сабаб қилиб кўрсатишдан нарига ўтмаймиз. Натижада кўп нарсани, айниқса вақтни бой бериб қўйганлигимиздан пушаймон бўлиб юраверамиз. Тошлоқ тарихини ўрганиш борасида ҳам худди шундай бўлди. Аввалига китобни қандай ва қайси йўналишда ёзиш борасида кўп ўйландик. Ва ниҳоят ўй-фикр суришдан кўра, Тошлоқ тўғрисидаги маълумотларни тўплаш, ёзилажак китоб сари биринчи қадам эканлигини тушундик.

Тошлоқ туманида тарихий аҳамиятга эга бўлган ўндан ортиқ археологик ёдгорлик ва меъморий обидалар сақланиб қолган. Бундан ташқари, туман ҳудудида йигирмадан ортиқ зиёратгоҳлар мавжудлиги аниқланган. Биз айнан ушбу ёдгорликлар ва зиёратгоҳларни ўрганиш мақсадида Тошлоқ тумани бўйлаб дала тадқиқотларини олиб борар эканмиз, тўпланган маълумотларнинг айримларини қоғозга тушириш давомида бўлажак китобимизнинг номини «Тошлоқ тарихидан лавҳалар» деб номлашни маъқул кўрдик. Чунки биз вақтимиз ва имкониятимизни ҳисобга олган ҳолда Тошлоқ тарихи билан боғлиқ маълум бир қисқа даврни ҳамда шу даврларга доир баъзи бир маълумотларнигина китобга киритдик, холос. Шу сабабдан Тошлоқдаги қишлоқ ва маҳалла номларининг келиб чиқиши ва ундаги зиёратгоҳларга эътибор қаратишимиз билан бирга, унда ўсиб улғайган тарихий шахслар ҳаёти ҳақида қисман бўлса-да маълумот беришга ҳаракат қилдик.

Маълумки, ҳар бир ёзилган китоб иккинчи бир китобнинг ёзилишига сабаб бўлади. Шу аснода дастлабки китобларда йўл қўйилган камчилик ва хатолар кейинги китобда кўзга ташланмайди. Ўйлаймизки, Тошлоқнинг қадимги тарихидан айрим лавҳаларни ҳикоя қилувчи мазкур китобни ўқиган китобхон ўзи яшаб турган ҳудудда ҳам биз билмаган ва эшитмаган маълумотлар мавжуд эканлигини англаб, янги китоб ёзишга жазм қилар. Ҳеч бўлмаганда, бу ҳақда бизни хабардор қилар, деган умиддамиз. Агар иш шу тарзда давом этса, келгусида Тошлоқ тарихи тўғрисида кенг-роқ маълумотларни қамраб олган китоб тайёрланиши шубҳасиз. Нима бўлганда ҳам бошланган хайрли ишнинг ниҳояси ҳам хайрли бўлиши муқаррар.

Қадимдан ҳар бир ёзилган ва ёзилажак китоблар дили пок, эзгу ниятли инсонларнинг яқиндан кўмаклари туфайли дунё юзини кўрган. Сўзимиз ниҳоясида биз ҳам ушбу китобни чоп этишда яқиндан ёрдам берган Ҳалимжон Умаров, Ҳайдарали Юлдашев, Турсунбой Халилов, Султонбек Собиров, Ихтиёржон Эгамбердиев, Султонбой Мамиталиев, Тожиали Раҳмонов, Шоҳсанам Одилжон қизи ҳамда таниқли журналист Набижон Собиров сингари эзгу қалб соҳибларига Аллоҳдан беҳисоб ажру-мукофотлар тилаб қоламиз.

ҚАДИМГИ ТОШЛОҚ

Тошлоқ номи тош сўзига ўзакдан англашиладиган предмет, нарсанинг мўллигини, кўплигини билдирадиган ўринжой оти ясовчи – лоқ қўшимчасини қўшиш орқали ясалган. Тошлоқ – тошли, тоши кўп, сертош ерларда вужудга келган, ташкил топган қишлоқ маъносини ифода қилади. Аввал қишлоқ номи сифатида шаклланган Тошлоқ топономи кейинчалик туман номига кўчган.

Тошлоқ номи билан юритилувчи жой номлари юртимизда оз эмас. Андижон вилоятининг Қўрғонтепа, Избоскан, Андижон, Жалолқудуқ, Балиқчи, Наманган вилоятининг Уйчи, Янгиқўрғон, Норин, Косонсой, Тўрақўрғон, Фарғона вилоятининг Қўштепа, Тошкент вилоятининг Бўка, Қуйи Чирчиқ туманларида Тошлоқ номида қишлоқ ва маҳаллалар мавжуд.¹

Қўқон хонлиги архивига доир ҳужжатларда Тошлоқ номи билан тилга олинади.

Мазкур ҳужжатлар турли мазмунда бўлиб, уларнинг айримларида 1872–1874 йиллар давомида Тошлоқ бозорини ривожлантириш учун дўконлар, карвонсаройлар барпо этилганлиги ҳамда Тошлоқда Содиқбек ўрдаси ва қозихона қурилиши хусусида маълумотлар учрайди. Бундан ташқари, Тошлоққа доир ҳужжатларнинг бирида қизиқ маълумот келтирилади. Унга кўра, Тошлоқдаги ўрдада айиқ сақланган ва бу айиқ занжирини узиб юборганлиги учун Муҳаммад Али исмли шахс Марғилон беги Султон Муродбек²

¹ Охунов Н.Жой номлари таъбири. –Т.: «Ўзбекистон», 1994. 50-б.

² Султон Муродбек – Худоёрхоннинг укаси бўлиб, Худоёрхон уни Марғилонга ҳоким этиб тайинлаган эди. 1871 йили Қўқонга ташриф буюрган рус географ олими А.П. Федченко Султон Муродбек хонадонида меҳмонда бўлиб, хоннинг укаси тўғрисида самимий илиқ сўзларни ёзиб қолдирган: «Султон Муродбек ипакдан тўқилган заррин чопон кийган бўлиб, ёши 35-40 атрофида. Юз тузилиши келишган, ўта мулойим, кишини ўзига жалб қилувчи ажойиб инсон эди». Бу ҳақда қаранг: Федченко А.П. Путешествие в Туркестан. – М.: 1950.

номига Тошлоқ ўрдасидаги айиқни ушлаб туриш учун йўғон-роқ пишиқ занжир беришларини сўраб мурожаат қилади. Шунингдек, Тошлоқдан келган меҳмонларга хон саройида қай тарзда илтифотлар кўрсатилганлиги ҳам ҳужжатларнинг бирида ўз ифодасини топган.³

Шу ўринда Қўқон хони Худоёрхон замонида Тошлоқ ўрдасида нима учун айиқ сақланганлиги борасида айрим мулоҳазаларни билдириб ўтсак. Бизнингча, бу аввало «Айиқ пули» солиғи билан боғлиқ бўлса керак.⁴ Бу ҳақда Г.Боқиев ва М.Холматовлар ўзларининг «Худоёрхон даврида солиқлар ва мажбуриятлар» номли мақоласида жумладан қуйидагиларни баён этадилар: «Хоннинг бир неча ўргатилган бўри, ит ва айиқлари бўлиб, уларни ўз одамлари билан бозорга юборар ҳамда бу эрмак учун ҳар бир дўкондан пул ундиришни буюрарди. Масалан, тарихий манбаларда қайд қилинишича, ишнинг кўзини биладиган бир овчи Қўқон ҳукмдори Худоёрхонга Қолгандарё тўқайдан тутиб олинган айиқни совға қилади. XIX асрда тўй томошаларда, халқ сайллари пайтида «айиқ ўйини» расм бўлган эди. Бу одат XX асрнинг 80-90 йилларига қадар

1873 йили Тошкент атрофида қозоқлар қўзғолон кўтарганда Султон Муродбекни Дўстмуҳаммад додхоҳ билан сафарбар этиб, қўзғолонни бостиради. 1873 йили Худоёрхоннинг «марҳум мерос» фармойишидан кейин яна қўзғолон кўтарилади. Шунда Мусулмонқул мингбошининг ўғли Абдураҳмон офтобачи Мулло Исо авлиё билан тил бириктириб, уни қипчоқларга топширишга ваъда беради ва Султон Муродбекни Иккисув орасига юборишади. Улар Султон Муродбекни хон кўтармоққа ваъда берадилар. Ўзаро урушлар авж олгач, Султон Муродбек Қўқонга борганда, фуқаролар уни ушлаб Пўлатхонга топширадилар. У Пўлатхон буйруғи билан Асакадаги катта қабристонга олиб бориб ўлдирилади. Бу ҳақда қаранг: Муҳаммад Азиз Марғилоний. Тарихи Азийий / Нашрга тайёрловчилар, сўзбоши ва изоҳлар муаллифлари: Ш.Воҳидов, Д.Сангирова. –Т.: «Маънавийт», 1999.

³ Бу ҳақда қаранг: Троицкая А.Л. Каталог архива Кокандских ханов XIX века. – М.: «Наука», 1968. С.143, 329, 333, 345, 353, 415.

⁴ Бу ҳақда қаранг: Боқиев Г. «Айиқ пули». «Тафаккур» журнали. 2003 № 2. 61-62-б.

Қўқон атрофи туманларида сақланиб келинган. Шундай қилиб, айиқ ҳам хон саройида «тенг ҳуқуқли» текинхўрлар сафидан ўзига муносиб ўрин олади. Энди уни боқиш керак, семиртириш керак. Айиқ ит эмас, ювиндини ичмайди, хондан оталиққа, оталиқдан беклар-бегига, беклар-бегидан девон бегига, девон бегидан офтобачига, ундан ботирбошига, сўнгра қушбегига, ва ниҳоят, қоровулбегига ўтиб – 17 оғиздан кейин ғажилавериб қуп-қуруқ бўлиб қолган суякка у қайрилиб ҳам қарамайди. Айиқ асал ейди, янги гўшт ейди. Хазиначи эса сарф-харажатлар дафтарини кўтариб саломхонага бош уриб боради. Эшикоғаси уни бенавбат хон ҳузурига киритиб юборади. Бирпасдан сўнг хазиначи билан девонбеги олий фармонини кўтариб чиқади. Бу фармонга мувофиқ «айиқ пули» деб аталган янги солиқ жорий этилади. Бозорларга, гузарларга жарчилар жўнатилади. Албатта, пичоқ бориб суягига қадалган халойиқ «айиқ пули» солиғини қонунга итоаткор фуқаро сифатида қулоқ қоқмасдан қарши олади. «Айиқ пули» солиғи шундоқ ҳам йўғон чўзилиб, ингичка узилиб, аранг бир кунини кўраётган аҳолининг уйини куйдиради, зулм баттар авжига чиқади».⁵

Юқорида келтирилган маълумотлардан шу нарса маълум бўладики, Тошлоқда хон буйруғи билан айиқ сақлашдан мақсад, Тошлоқ ва Марғилон бозорларида томоша кўрсатиб, шу йўл билан «айиқ пули» солиғини аҳолидан ундириб олиш кўзда тутилган бўлса керак.

Маълумотларга кўра, Тошлоқ маркази ҳудудида XX асрнинг бошларида марғилонлик бой савдогар Муҳаммад Каримбек (Мадкаримбек) томонидан барпо этилган мадраса ҳам мавжуд бўлган. Бу ҳақда Муҳаммад Азиз Марғилоний «Тарихи Азийий» номли китобида жумладан қуйидагиларни келтиради:

⁵ Боқиев Г., Холматов М. Худоёрхон даврида солиқлар ва мажбуриятлар // «Қўқон асрлар силсиласида» Республика илмий-назарий конференцияси материаллари. Қўқон, 2004. 143–144-б.

*«Муҳаммад Каримбек отлиг савдогар одам бор эди. Тошлоқ маҳалласида бир яхши хиштан мадраса бино қилиб кетти».*⁶

1909 йили Фарғона шаҳрида (ўша вақтда Скобелев номи билан юритилган – муаллифлар) чоп этилган «Фарғона вилоятининг аҳоли яшайдиган жойлар рўйхати» номли китобдаги маълумотларга кўра, бу вақтда Тошлоқ қишлоқ сифатида Марғилон уездининг Марғилон волост (бўлиси)и таркибига кирган бўлиб, унда жами 1739 нафар аҳоли истиқомат қилган.

Тошлоқ тумани Фарғона вилояти ҳудудида 1935 йил 9 февралда ташкил топган. Туман ўша давргача Марғилон туман таркибида бўлган. 1959 йил 14 декабрда Марғилон, Ёзёвон ва Тошлоқ туманлари қўшилиб Қўштепа (собиқ Охунбобоев) тумани ташкил этилди. 1973 йил 12 апрелда эса Тошлоқ тумани қайта ташкилланди.

Тошлоқ туманининг ер майдони 243 кв. км бўлиб, аҳолиси 2010 йилнинг декабр ҳисобига кўра 158200 кишини ташкил этади. Тошлоқ тумани Марғилон шаҳри билан ёнма-ён, Фарғона шаҳрининг sanoatlashgan Қиргули тумани билан туташиб кетган. Тошлоқ Қувасой шаҳри, Қува, Ёзёвон, Қўштепа туманларига қарашли хўжаликлар билан чегарадош. Бир чети Андижон вилоятининг Бўз тумани ҳудудига бориб тақалади.

Яқин темир йўл станцияси – Қўштепа (5 км). Фарғона шаҳридан 16 км узоқликда жойлашган.

Тошлоқнинг шимолидан Катта Фарғона канали, жанубидан эса Жанубий Фарғона канали кўндалангига кесиб ўтади. Туманнинг жанубидан Тошкент – Жалолобод темир йўл магистрали ҳамда туман ҳудудидан бир нечта Республика ва вилоят аҳамиятига эга бўлган автомобиль йўллари ўтган. Андижон – Марғилон, Марғилон – Бўз йўллари шулар жумласидандир. Юқоридаги sanoatlashgan шаҳарлар

⁶ Муҳаммад Азиз Марғилоний. Тарихи Азизий / Нашрга тайёрловчилар, сўзбоши ва изоҳлар муаллифлари: Ш.Воҳидов, Д.Сангирова. –Т.: «Маънавият», 1999. 88-б.

нинг яқинлиги, магистрал йўлларнинг ва мамлакат аҳамиятига эга бўлган иккита каналнинг ўтиши Тошлоқ туманини ривожлантиришнинг қулай омилларидан бўлиб хизмат қилади.⁷

Туман маъмурий жиҳатдан 10 та шаҳарча посёлкалари, Арабмозор, Ахшак, Бирлик, Варзак, Найман, Найманбўстон, Садда, Қўрғонча, Тўхтабоев, Қумариқ сингари 10 та қишлоқ фуқаролар йиғинига ҳамда 53 та маҳалла фуқаролар йиғинларига бўлинган.

ТОШЛОҚ ШАҲАРЧАСИ

Тошлоқ туманидаги Тошлоқ шаҳарчаси 1974 йилнинг 10 декабрида ташкил этилган. 2010 йилнинг декабр ҳисобига кўра Тошлоқ шаҳарчасида 3586 та хонадон мавжуд бўлиб, унда 16 мингдан зиёд аҳоли истиқомат қилади.

Тошлоқ шаҳарчасида туман ҳокимлиги биноси, маъмурий, давлат ташкилотлари, пахта тозалаш заводи, Марғилон «Атлас» фирмаси филиали, нон комбинати, тиқувчилик фабрикаси, қурилиш ташкилотлари, автокорхона, савдо, маданий ва маиший хизмат кўрсатиш шохобчалари, мусиқа мактаби, марказий кутубхона, маданий ва истироҳат боғи, марказий касалхона, поликлиника, дорихона ва бошқа тиббий муассасалар фаолият кўрсатади. Тошлоқ – Фарғона йўналиши бўйича автобуслар қатнайди.⁸

Тошлоқ шаҳарчанинг ижтимоий-маданий ҳаётига назар ташлайдиган бўлсак, бу ерда 4 та даволаш муассасалари, 2 та мактаб, 4 та болалар боғчаси, 1 та касб-ҳунар коллежи, 23 та сартарошхона, 17 та ошхона, 51 та савдо шохобчалари, 15 та қассобхона, 2 та ёғочни қайта ишлаш цехи, 3 та хусусий тегирмон, 7 та оталар чойхонаси фаолият кўрсатмоқда. Тошлоқ шаҳарчасидан шу кунга қадар 5 нафар док-

⁷ Ўринов Р. Тошлоқ тумани табиати, иқтисодиёти, тарихи, ижтимоий ҳаёти. Тошлоқ, 2009. 11-б.

⁸ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 8 жилд. –Т.: 2004. 559-б.

тор ва фан номзоди даражасини олган олимлар етишиб чиққан.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, Тошлоқ шаҳарчасидан кўплаб олимлар ва санъаткорлар етишиб чиққан бўлиб, ўзига хос маҳорат билан томошабинларни лол қолдиришдек туғма қобилият соҳибалари Зайнаб Садриева, Сора Эшонтўраева, Амин Турдиев, Наби Раҳимов, Аброр Ҳидоятловлар каби эл суйган санъаткорлар билан ёнма-ён туриб театр саҳнасида ўнлаб ўлмас образларни яратган Тошхон Султонова (1909–1989) ҳам ҳозирги Тошлоқ шаҳарчасидаги маҳаллаларнинг бирида дунёга келган.

Тошлоқ шаҳарчаси Нонвой, Қашқар, Фурқат, Баҳор, Боймаҳалла, Дўстлик, Сувбоши сингари маҳаллалардан иборат.

1909 йилда келтирилган маълумотларга кўра, Қашқар маҳалласи Марғилон уездининг Марғилон волости таркибига кирган бўлиб, унда жами 569 нафар аҳоли истиқомат қилган.⁹

⁹ Список населенных мест Ферганской области. Скобелев, 1909. С. 101.

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi
<https://kitobxon.com/oz/asar/2285> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ версияси
<https://kitobxon.com/uz/asar/2285> сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную версию
можно найти на сайте
<https://kitobxon.com/ru/asar/2285>